

УДК 159.923.2:378.011.3-051

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.5-2.4>

С. І. Білозерська

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ОСОБИСТІСНА ЗРІЛІСТЬ ЯК УМОВА ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

У статті здійснено теоретичний підхід до аналізу проблеми особистісної зрілості та професійного зростання майбутнього педагога. Доводиться думка про єдність особистісного і професійного зростання на етапі професійного навчання, яка може забезпечити не тільки ефективність і надійність результатів, але й розвиток особистості в діяльності, формування еталонної концепції «Я-професіонал», самоствердження, самореалізацію і повну адаптацію до соціального і професійного оточення.

Особистісна зрілість виступає тим фундаментом, на базі якого юнаки будують своє особисте і професійне, доросле життя. Вона забезпечує набування людиною ціннісного досвіду: смислотворення, життєстійкості, повноцінної екзистенції, досвіду пристосування до умов життя, досвіду творчості, рефлексування. Саме тому формування і розвиток педагога-професіонала не вичерпується оволодінням професійними знаннями, вміннями та навичками і передбачає становлення зрілої особистості, що характеризується вищим рівнем особистісного, інтелектуального, соціального, морального, духовного і професійного розвитку.

Співвіднесення параметрів особистісно-професійного розвитку дозволило охарактеризувати механізми та критерії особистісного зростання. Здатність до самовдосконалення та формування власної життєвої стратегії – це ті пускові механізми, які дають можливість приймати рішення і регулювати свою поведінку, враховуючи й оцінюючи ситуацію, але виходячи насамперед зі своїх внутрішніх уявлень і принципів. Серед виділених нами критеріїв зосереджено увагу на формуванні у майбутніх педагогів здатності прийняття себе та інших людей. Формування вказаних здатностей дозволяє формувати щирі та відкриті стосунки з іншими людьми, мужньо та послідовно захищати свої погляди, сприймати життя у всій його повноті.

Досягнення високого рівня особистісної зрілості передбачає певну зосередженість на собі, прагнення бути вірним самому собі, рухатися до самопізнання, самовияву і саморегуляції у професійній підготовці. Результатом цього процесу є: розвиток відповідальності за свої дії; задоволення власних потреб без нанесення шкоди іншим (асертивність); досягнення успіху в професійній (педагогічній) діяльності, яка є сферою самовираження; енергійність і життєстійкість; відкритість до професійних змін і нового життєвого досвіду.

Ключові слова: зріла особистість, життєва стратегія, особистісний розвиток, професійний розвиток, самоактуалізація, самовираження, Я-концепція, Я-професійне.

Постановка проблеми. Сучасна українська освіта висуває високі вимоги до суб'єктів педагогічної діяльності, які вимагають створенням реальних умов для збагачення інтелектуального, емоційного, вольового, морально-духовного потенціалу особистості, стимулювання у неї прагнення реалізувати себе, розширювати межі саморозвитку і самоактуалізації. Це, у свою чергу, передбачає вибір пріоритетних завдань і для професійної підготовки майбутнього вчителя, де акцентуватися увага повинна не тільки на формуванні професійно значущих якостей, а й на повному розкритті особистісних здатностей, компетентної оцінки індивідуальних властивостей, розвитку особистісного потенціалу та підвищення рівня особистісної зрілості.

Наукова проблема полягає в тому, що у дослідженнях недостатньо представлений той аспект особистісної зрілості, який вказує на її зв'язок із професійним розвитком, зокрема із професійною

діяльністю педагога. Лише тоді, коли обрана професія не суперечить сформованим особистісним характеристикам і професійне становлення особистості відповідає основним її ціннісним уявленням, а проблема вибору професії й оволодіння професійною діяльністю є частиною проблеми сенсу життя, тоді можна очікувати в майбутньому ціннісного ставлення до професійної діяльності. Таким чином, можна стверджувати, що фактором особистісного розвитку та професійного зростання особистості є особистісна зрілість майбутнього спеціаліста.

Сутнісним характеристикам процесу становлення та розвитку особистості як суб'єкта професійно-педагогічної та психологічної діяльності, зокрема, присвячена достатня кількість досліджень сучасних вчених (Ю.Г. Громико, Є.І. Ісаєв, Т.В. Кудрявцев, М.В. Савчин, Ю.М. Швалб). Дослідники А.А. Реан, Т.М. Титаренко, О.С. Штепа, П.М. Якобсон та ін. особистісну зрілість роз-

глядали як важливий фактор особистісного зростання. На нерозривний зв'язок особистісної зрілості з психологічною та соціальною вказували такі вчені, як М. Драганов, В. Т. Лісовський, Х. Томе, Л. П. Овсянецька, В. В. Радул, Д. І. Фельдштейн та ін. До компонентів особистісної зрілості дослідники відносять відповідальність, терпимість, саморозвиток, реалістичну і стійку самооцінку, емоційну стабільність, мудрість, уміння будувати зрілі міжособистісні стосунки.

Науковці наголошують на сенситивності юнацького віку для особистісно-професійного розвитку. Л. В. Потапчук зазначає, що становлення особистісної зрілості юнаків відбувається у єдності таких параметрів, як загальна інтернальність, інтернальність у галузі досягнень, у галузі міжособистісних відносин, сімейних і професійних відносинах, здоров'я, емоційна зрілість, самоконтроль поведінки, показник реалізованості подій життя, адекватність самоствердження і ціле покладання [5].

Як бачимо, проблема особистісної зрілості досліджується як зарубіжними (Ф. Перлз, Г. Олпорт, Г. Салліван та ін.), так і вітчизняними вченими (Т. М. Титаренко, Л. В. Потапчук, В. М. Русалов, О. С. Штепа). Однак характеристики такої особистості описуються недостатньо повно і суб'єктивно, не проаналізовано ті аспекти особистісного розвитку й особистісної зрілості, які вказували на їх зв'язок із професійною діяльністю.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі особистісної зрілості та її ролі у професійному зростанні майбутнього педагога.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі проблема професійного зростання довгий час асоціювалася з наявністю певного потенціалу задатків або здібностей, які можуть забезпечити успішне формування необхідних професійних знань, умінь і навичок. Про гармонійний розвиток особистості, про професіоналізацію як процес, який значною мірою визначає цей розвиток, практично не говорилося. Передбачалося, що з особистістю буде все в порядку, якщо вона за окремими параметрами відповідає вимогам, що пред'являються професійною діяльністю до суб'єкта. Однак у ряді випадків навіть за наявності необхідних особистісних якостей людина виявляється нездатною проявляти прагнення до активності, плідності (Е. Фромм), самоактуалізації (А. Маслоу), ідентичності (Е. Еріксон), повноцінного функціонування (К. Роджерс), що є умовою особистісної зрілості та професіоналізму загалом. Це як раз той випадок, коли формується не особистість, а функціонер, для якого характерна подвійна рольова позиція: для роботи і для себе.

Процес формування особистості майбутнього фахівця, якісна перебудова системи ціннісних орієнтацій і відповідної структури мотивів та системи цілей і цінностей йде з перших днів перебування

студента у виші. Ефективність цього процесу багато в чому залежить від того, наскільки швидко й успішно вчорашній абітурієнт подолає ті труднощі, з якими він неминуче стикається, потрапляючи в нову для нього ситуацію навчання у виші. У цей період відбувається найбільш інтенсивна зміна компонентів ціннісних орієнтацій і з'являються нові тенденції їх розвитку. Як вказує Н. Максимчук [4], саме за ступенем сформованості ієрархічної структури ціннісних орієнтацій можна судити про рівень особистісної зрілості. Фіксація особливостей перебудови ціннісних орієнтацій, що припадає на цей період, розкриває і змістовну сторону складного процесу становлення професіонала.

Юнак, який самовизначився у професійному плані, свідомо ставить до своїх життєвих планів і цілей, які зможе самореалізувати у професійній сфері, професійних намірах (що він хоче), своїх особистісних і фізичних якостях (ким він є як професіонал), своїх можливостях, здібностях, даруваннях (що він може, межі його самовдосконалення), вимогах, що пов'язані з професійною діяльністю, професійною групою (що від нього вимагають), а також своєю готовністю функціонувати у вибраній сфері професійної діяльності [1].

Формування особистості у юнацькому віці є складним процесом, сутність якого полягає у сприйнятті, засвоєнні та суб'єктивно-творчому відтворенні соціально і професійно значущого досвіду життєдіяльності. Свідоме прийняття студентом професійно значущих цінностей і їх прагнення реалізувати себе у процесі професійної підготовки говорить про особистісну зрілість, яка найбільш повно характеризує особистість майбутнього фахівця і стає у майбутньому фактором професійного становлення особистості

Таким чином, весь процес професіоналізації зумовлений необхідністю підготовки майбутніх педагогів, які здатні, з одного боку, до особистісного зростання, самовизначення, саморозвитку, з іншого – до професійної відповідальності, зростання домагань і прагнень, самоствердження у професійній (педагогічній) діяльності. Визначальною детермінантою цього процесу є вмиле поєднання особистісного та професійного розвитку, в якому важливо враховувати весь період особистісного зростання майбутнього професіонала від перших моментів виділення ним свого Я-професійного до періоду, коли завершується його професійна адаптація [1].

Особистісна зрілість дає можливість людині приймати конструктивні рішення (як в особистому житті, так і в професійній діяльності) і регулювати свою поведінку, виходячи зі своїх внутрішніх критеріїв і уявлень. Оскільки особистісна зрілість є передумовою особистісно-професійного розвитку, для нас важливо було визначити та співвіднести основні параметри цього розвитку.

Взаємозв'язок особистісного та професійного розвитку

Параметри	Особистісний розвиток	Професійний розвиток
Цінності	Розвиток і формування ціннісних орієнтацій особистості як системи морально-духовних та етичних принципів, що детермінують життєдіяльність	Розвиток і формування ціннісних орієнтацій особистості як системи морально-духовних та етичних принципів, що детермінують професійну діяльність
Мета	Розвиток тенденції до само актуалізації та самореалізації	Розвиток позитивної мотивації до професійної діяльності та підвищення професійної майстерності
Я-концепція	Розвиток і поглиблення адекватного уявлення про себе; здатність до рефлексування своїх дій, вчинків, якостей, а також позитивне емоційно-оціночне ставлення до себе	Адекватне формування Я-професійного; зміцнення адекватної й об'єктивної професійної самооцінки; аналіз оцінки себе як професіонала з боку колег
Перспектива	Визначення напрямів подальшого внутрішнього зростання; визначенням своїх позитивних якостей	Прогнозування кар'єрного зростання і «творення» власної професійної біографії; усвідомлення еталонів своїх професійних якостей, які передбачають засвоєння норм, правил, моделей своєї професії
Завдання розвитку	Активізація розвитку інтелектуального, емоційного, вольового, морально-духовного потенціалу особистості як здатності до більш абстрактного й узагальненого розуміння і диференціації, категоризації явищ навколишнього світу. Рефлексія особистісного досвіду і власної діяльності та поведінки.	Коригування, вдосконалення професійних знань, умінь і навичок, способів діяльності на основі інтеріоризації нової інформації. Планування і реалізація своїх освітніх траєкторій як у змістовому плані, так і в часовому аспекті; вибору індивідуального стилю діяльності. Рефлексія професійної діяльності, педагогічного досвіду.

Органічна єдність особистісного та професійного зростання педагога можливі тоді, коли у процесі «вростання» в професію (вибір професії, професійне навчання, здійснення педагогічної діяльності) формується здатність організовувати свої внутрішні та зовнішні ресурси для досягнення поставлених цілей і перспектив розвитку.

Для професійної педагогічної діяльності важлива гармонія особистісного і професійного зростання суб'єкта праці, яка може забезпечити не тільки ефективність і надійність результатів, а й розвиток особистості в діяльності, формування еталонної концепції «Я-професіонал», самоствердження, самореалізацію і повну адаптацію до соціального і професійного оточення.

Основний закон особистісного зростання спирається на відому формулу К. Роджерса «якщо – то». Якщо є необхідні умови, то в людині актуалізується процес саморозвитку, природним наслідком якого будуть зміни в напрямку його особистісної зрілості. Головний сенс особистісного зростання – звільнення, набуття себе і свого життєвого шляху, самоактуалізація і розвиток всіх основних особистісних атрибутів [6].

Психологічними механізмами особистісної зрілості є здатність до самовдосконалення та здатність формувати свою життєву позицію. Формування цих здатностей передбачає самоусвідомлення та ціннісне ставлення до власного Я, прагнення до саморозвитку. Особистість, яка самовдосконалюється, повинна в будь-яку працю вносити творчість – проявляти індивідуальний підхід, мати особисту думку і вміти залучати інших людей у діяльність. Вона постійно перебуває в русі на шляху особистісного зростання. Найважливіше і головне зізнатися самому собі в своїх недоліках,

знайти їх причину і крок за кроком викорінювати їх. Таким чином, особистісний ріст важливий для майбутнього педагога не просто сам по собі, а як здатність формувати свою життєву стратегію.

Життєва стратегія – це життєва програма, «сценарій» про щастя, який є у кожної людини; це система цінностей і цілей, реалізація яких згідно з уявленнями людини дозволяє зробити її життя найбільш успішним (в розумінні самої людини) і допомагає спрямовувати інших на шлях особистісного зростання. Як основні показники ефективності стратегії життя людини виступають не конкретні досягнення, а задоволеність життям, її психічне здоров'я та психологічне благополуччя.

Тут слід зауважити, що формування життєвої позиції залежить від вибору тої чи іншої стратегії.

Зовнішні стратегії пов'язані з прагненням людини максимально швидко і просто адаптуватися до зовнішнього середовища. У цьому разі людина намагається якомога краще відповідати рольовим очікуванням, панівним соціальним цінностям і вимогам, бути такою, якою хочуть її бачити оточуючі. Головне питання, яке вирішує тут особистість: як жити, як знайти сенс того життя, яким вона живе.

Внутрішні стратегії базуються на цінностях особистісного зростання, розвитку, душевного і духовного здоров'я, любові, прихильності, служіння суспільству. Ці стратегії пов'язані не стільки з адаптацією, скільки з самореалізацією педагога в житті. Головне питання для нього: для чого жити. Такий педагог прагне привести життя у відповідність зі своїм змістом. І тільки такий педагог здатний розвиватися, постійно самовдосконалюватися, може підготувати наших дітей до майбутнього, цікавого, незвичайного і дуже щасливого життя.

Як відзначають вчені [2; 3], у педагога є три можливості або три шляхи у визначенні перспектив свого розвитку: шлях адаптації, шлях саморозвитку і шлях стагнації (розпаду діяльності, деградації особистості). Адаптація дає можливість пристосуватися до усіх вимог системи освіти, освоїти всі види діяльності, опанувати рольовими позиціями. Саморозвиток дозволяє постійно самовдосконалюватися, змінюватися, у підсумку повністю реалізувати себе як професіонала. Стагнація настає тоді, «коли вчитель зупиняється у своєму розвитку, живе за рахунок експлуатації стереотипів, старого багажу; професійна активність знижується, зростає несприйнятливність до нового і, як підсумок, втрачається навіть те, що колись дозволяло бути на рівні вимог» [2, с. 26]. Саме тому професійне навчання майбутніх педагогів повинно бути спрямоване на формування самостійної, відповідальної особистості, здатної до самовираження, саморозвитку, самовдосконалення та постійного особистісного та професійного зростання.

Лише в тому разі, коли особистість поважає свій власний внутрішній світ, а також інші визнають і поважають її, можливий повноцінний особистісний ріст. З цього приводу В.Л. Леви зазначав, що особистісна зрілість можлива лише тоді, коли у людини стає більше інтересів, а з тим і стимулів жити – смислового наповнення життя; можливості аналізувати – відрізнати одне від іншого; можливості синтезувати – бачити зв'язок між подіями і явищами; розуміння інших (себе в тому числі), а з тим і можливості прощати; внутрішньої свободи і незалежності; відповідальності, взятої на себе добровільно; любові до світу і людям (до себе в тому числі) [3].

Можна стверджувати, що розвиток і формування здатності приймати себе та інших, виступає основним критерієм особистісної зрілості.

Прийняття себе означає визнання себе і безумовну любов до себе такого, який я є, ставлення до себе як «особистості, гідної поваги, здатної до самостійного вибору». І чим сильніша і зріла особистість – тим більше вона здатна побачити і почути себе справжню, крізь нашарування масок, ролей і механізмів захисту. Така особистість наділена адекватною і гнучкою «Я-концепцією», свободою у взаєминах з самим собою, відповідальністю за своє життя [6].

Зріла особистість здатна і до прийняття інших людей такими, якими вони є, до поваги їх своєрідності і права бути собою, до визнання їх безумовної цінності і довіри їм. Вона вільна від забобнів і стереотипів, здатна до адекватного, повного і диференційованого сприйняття навколишньої дійсності, здатна компетентно вирішувати міжособистісні протиріччя і «жити з іншими в максимально можливої гармонії» [6].

Найважливіша якість зрілої особистості – готовність сміливо і відкрито зустрічати життєві проблеми і справлятися з ними, не спрощуючи, а проявляючи «творчу адаптацію до новизни конкретного моменту і вміння висловити і використовувати всі потенційні внутрішні можливості» [6, с. 81]

Отже, зріла особистість здатна, як до розширення власних професійних можливостей, так і здатна спрямовувати свої професійні орієнтації в тому напрямку, в якому стане можливим її особистісний розвиток (а не тільки професійний успіх або адаптація до соціуму).

Висновки. Важливим аспектом особистісного зростання майбутнього педагога є розвиток його особистісної зрілості, яка, в свою чергу, є головною і неодмінною умовою успішного професійного становлення. Зріла особистість здатна до прояву самостійності у своїх судженнях та вчинках, здатна нести відповідальність за результати своєї діяльності, розвиток творчих можливостей, створення реальних умов для збагачення інтелектуального, емоційного-вольового та морально-духовного потенціалу особистості, стимулювання прагнення реалізувати себе та розширювати межі саморозвитку і самореалізації у професійній діяльності. Проте сьогодні залишається недостатньо розробленим питання щодо структури особистісної зрілості та визначенні тих компонентів, які необхідно враховувати у професійному зростанні педагога.

Література:

1. Білозерська С.І. Особливості формування професійної самосвідомості майбутніх педагогів. *Сучасні тенденції розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євро інтеграційних процесів* : збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. Мукачево : Вид-во МДУ, 2017. С. 166–168.
2. Вершловский С.Г. Общее образование взрослых: стимулы и мотивы : монография. Москва : Педагогика, 1987. 184 с.
3. Леви В.Л. Куда жить. Человек в целях свободы. Москва : Книжный клуб, 2013. 448 с.
4. Максимчук Н.П. Психологічні особливості становлення ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. психол. наук. Київ., 2000. 221 с.
5. Потапчук Л.В. Психологічні особливості становлення особистісної зрілості старшокласників : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Луцьк, 2001. 205 с.
6. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. Москва : Прогресс-Универс, 1994. 480 с.
7. Штепа О.С. Особистісна зрілість: Модель. Опитувальник. Тренінг : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 210 с.

Bilozerska S. I. Personal maturity as a condition for professional development of a future teacher

The article takes a theoretical approach to the analysis of the problems of personal maturity and professional development of a future teacher. The idea of the unity of personal and professional growth at the stage of vocational training is proved. This unity can provide not only the effectiveness and reliability of the results, but also the development of the personality in the activity, the formation of the "me-professional" reference concept, self-affirmation, self-realization and full adaptation to the social and professional environment.

Personal maturity acts as the foundation on the basis of which young people build their personal and professional, adult lives. It provides a person with the acquisition of valuable experience: the creation of meaning, vitality, full-fledged existence, the experience of adapting to living conditions, the experience of creativity and reflection. That is why the formation and development of a professional teacher is not limited to the mastery of professional knowledge and skills, but it also includes the formation of a mature personality characterized by a high level of personal, intellectual, social, moral, spiritual and professional development.

The correlation of the parameters of personal and professional development made it possible to characterize the mechanisms and criteria of personal growth. The ability to self-improvement and the formation of the own life strategy are the starting mechanisms that make it possible to make decisions and regulate their behaviour taking into account and evaluating the situation, but proceeding primarily from their internal ideas and principles. Among the highlighted criteria, attention is focused on the formation of future teachers' skills of accepting themselves and other people. The formation of these abilities allows you to form a sincere and open relationship with other people, courageously and consistently defend your views and perceive life in its entirety.

Achieving a high level of personal maturity implies a certain focus on oneself, the desire to be true to oneself, to move towards self-knowledge, self-expression and self-realization in training. The result of this process is: the development of responsibility for one's actions; meeting one's own needs without harming others (assertiveness); a success in professional (pedagogical) activity, which is a sphere of self-expression; vigour and vitality; openness to professional change and new life experiences.

Key words: *mature personality, life strategy, personal development, professional development, self-updating, self-expression, me-concept.*